ПРОБЛЕМИ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

Василь НІКОНЕНКО

Copyright © 2010

Серед одвічних проблем, які намагалося розв'язати людство, особливе місце займає пошук оптимальної моделі відносин села і міста. Практично на всіх етапах цивілізаційного процесу село перебувало в умовах дискримінації, а його населення було об'єктом прямої чи прихованої експлуатації і приниження. Всупереч марксистській тезі про те, що тільки соціалізм порятує село, яке було приречене на "тисячоліття отупіння" та "ідіотизм" свого способу життя, реальний стан сільського населення навіть за умов так званого "розвиненого соціалізму" не тільки не змінився на краще, а, навпаки, в багатьох відношеннях ще погіршився. Пропагандистські заяви компартійних лідерів про успішний процес "ліквідації протилежності між містом і селом" та "подолання істотних відмінностей між ними" залишалися у віртуальній площині, тому що справжньою ціллю такої політики було намагання позбавити село всіх тих цінностей та рис, які не вписувались у пролетарську доктрину усуспільнення і комунізації.

Особливо відчутно це виявлялось у сфері *духовної культури села.* Незважаючи на певні зрушення в подоланні відчуження сільського населення від досягнень культури, зокрема у справі ліквідації неписьменності, основна його маса так і залишилася відірваною від цих надбань. Тоталітарно-бюрократична система, спираючись на всепроникаючий механізм партійно-адміністративного контролю, намагалась уніфікувати духовне життя відповідно до класових догм, прагнула надати йому рис, які повинні були б бути використані для реалізації відповідної політики. Наслідком цього стали відрив культурної політики від справжніх духовних потреб людей, спрощення і збіднення змісту і форм культурного життя населення. Лише традиційна життєва мудрість селянства та його здоровий консерватизм, незважаючи на всі зусилля режиму, дали йому силу вистояти і зберегти незамулені витоки національної культури, моральні цінності та віру в Бога.

Тільки в умовах утвердження демократії і національного відродження культурне життя села почало, з одного боку, звільнятися від заідеологізованості та адміністративного свавілля, а з другого – збагачуватися завдяки поверненню до надбань минулих поколінь і відновленню одвічних духовних цінностей українського народу. Це, без сумніву, позитивно вплинуло як на розвиток особистості сільського трудівника, так і на успішне розв'язання соціально-економічних та політичних завдань, що стоять перед незалежною Україною.

Відрадним явищем стало посилення уваги науковців до проблем всебічного аналізу *життя селянства,* в тому числі і його духовної культури. Відбувся відхід дослідників села від заідеологізованості та вульгарно-матеріалістичної трактовки питань духовного розвитку. З'явилося чимало публікацій, присвячених історії та сьогоденню конкретних сіл, у яких розглядаються й окремі аспекти соціокультурного життя селянства. Так, наприклад, на Тернопільщині тільки за останні роки вийшла низка ґрунтовних досліджень, серед яких слід назвати праці О. Германа **[2]**, Є . Новосад **[8]**, Б. Новосядлого **[9]**, Р. Мацелюха, Б. Побера, В. Ханаса **[5]**, Є. Гасая **[1]**, Я. Карпика **[4]**, Е. Турчин-Оберишин, Я. Дацків, О. Сулими **[10]**, Н. Мизак **[6]**, а також книги інших авторів. Як показує аналіз читацьких відгуків, особливо жителів сіл, які виступали об'єктом вивчення, подібні публікації сприяють пізнанню своєї *малої батьківщини,* формують любов до землі, де жили предки і живуть нині родичі і земляки. Всього ж за роки незалежності було видано біля сотні книг, присвячених історії та сьогоденню окремих сіл Тернопільської області.

Особливе місце серед таких публікацій займе нещодавно видане в Києві капітальне дослідження *В.П. Мовчана, І.А. Нерубайського,*

В.Й. Олійника **"Криві Коліна крізь терни і роки"** [7], аналогів якому, можна з упевненістю сказати, немає не тільки в Україні, а й на світовому небосхилі. В об'ємному фоліанті обсягом у 712 сторінок розкривається *доля села на Черкащині* із дещо чудернацькою, але й, мабуть, неповторною у світі назвою. Автори книги з любов'ю пишуть як про історію села, так і про його сьогодення. Поставивши перед собою амбітну **ціль** – *на прикладі одного села показати основні етапи та аспекти українського цивілізаційного процесу,* вони з науковою точністю і публіцистичною образністю та пристрасністю ведуть оповідь про самобутність рідного краю та про його органічний взаємозв'язок із історією України. Поза увагою дослідників не залишається жодний важливий аспект життя людей села, що стало об'єктом аналізу. Для досягнення об'єктивного відтворення минулого та правдивого зображення сьогодення автори вдало використовують конкретно-соціологічні дослідження, а також сув'язь інших методів – аналізу і синтезу, історичного та логічного, системного і компаративного.

Краєзнавчий характер цього видання дає читачеві повноформатне уявлення про особливості природи краю, де розташоване село Криві Коліна, про рельєф місцевості, про річку, стави, водоспади, каньйони, мости і криниці. Все це доповнюється багатьма світлинами, які ілюструють текст любовним і вмілим зображенням природи. У книзі міститься *панорамний план села,* а окремий розділ присвячено етимології назв його кутків та вулиць.

Історичний аспект дослідження охоплює пласт часу від давнини, коли на території села та його околиць почали виникати людські поселення, до сьогоднішніх днів. Характерним для усієї книги є виклад місцевого матеріалу на тлі відповідних історичних епох та періодів, чим досягається відчуття причетності людей села до тих подій і процесів, які переживала наша країна. Особливо вражає конкретність в описі воєнного часу, який охоплює поіменний перелік жителів села, що були учасниками Великої Вітчизняної війни, а також тих, хто загинув на фронті. Важливо, що цей перелік містить інформацію про те, де воював полеглий, і про те, де він загинув та похований. Чи не вперше вміщені розповіді про тих, хто був вивезений і поневірявся в німецькій каторзі. Це ж стосується й опису трагедії, яку переживало село у період Голодомору.

Розглядаючи історію та сьогодення села, автори книги розповідають практично про всі аспекти життя його населення. Це стосується як матеріально-виробничої діяльності, так і соціокультурної сфери. Окремі розділи присвячені історії *церкви як духовного центру села.* Тут наводиться інформація про архітектурні особливості храмових споруд, про період гонінь на церкву, про духовне відродження, поширення релігійності серед жителів села, дані про священиків, які колись служили або служать нині у сільській церкві.

Дуже багато матеріалів книги присвячено *освіті, шкільництву.* Тут наводяться поіменні списки та фотографії випускників сільської школи за весь час її існування (із 1937 року), списки медалістів, інформація про вчителів, а також інші цікаві матеріали, зокрема, про діяльність навчально-виховного комплексу. В дослідженні мовиться також про *Центр освіти, духовності та дозвілля,* про роботу інших культурно-освітніх закладів, про розвиток народних талантів. У селі дбають про збереження традицій та увічнення пам'яті земляків (меморіали полеглим воїнам та жертвам Голодомору, інші пам'ятники і пам'ятні знаки). Традиційним стало відзначення такого свята, як *"День села".* При цьому автори дослідження не обминають і проблем, які ще існують у різних сферах життєдіяльності кривоколінців, що вигідно вирізняє його серед інших подібних видань.

Ще однією із заслуг авторів книги є їхня увага до долі *окремої людини та окремого роду.* Читаючи книгу, мимоволі звертаєш увагу на деякі прізвища, які згадуються не раз у різних розділах й у різних часових вимірах. Це надає дослідженню більшої достовірності і переконливості, оскільки саме через долі окремого роду чи окремої людини, безвідносно хто вона – знатна і відома особа чи рядовий трудівник – простежується доля всього народу.

Очевидно, що зібрати, опрацювати, систематизувати й узагальнити такий великий масив різнорідної краєзнавчої та іншої інформації було б не під силу навіть таким ентузіастам, що закохані у свою малу батьківщину, якими є Володимир Мовчан, Іван Нерубайський і Василь Олійник. А саме *від джерельної бази вирішальною мірою залежить рівень історико-краєзнавчих досліджень.* Автори визнають, що вони вдячні усім своїм землякам за допомогу в пошуку матеріалів до книги. Першочергово їм удалося залучити до цієї копіткої роботи сільських педагогів та учнів, працівників державних владних структур, органів місцевого самоврядування та культурно-освітніх закла-

дів, старожилів і молодь, які усвідомлювали всю важливість підготовки такого видання. До джерельної бази дослідження увійшли наукові праці та публіцистичні статті у пресі, архівні документи, епістолярна спадщина, спогади старожилів і розповіді сучасників. Особливо вражає велика кількість фотографій, які ілюструють текстовий матеріал. На відміну від більшості видань краєзнавчого характеру, фотографії в книзі про село Криві Коліна вражають своєю високою якістю, що досягнуто їх комп'ютерною реставрацією. Це ж стосується і копій численних архівних матеріалів та інших документів, що вміщені в книзі. Слід визнати, що ***книга взагалі спочатку вражає читача своїм прекрасним поліграфічним оформленням, а вже потім вона не відпускає від себе і змістом.***

Водночас у книзі є положення та висновки, які, на наш погляд, є спірними. Так, незважаючи на концептуальне настановлення авторів – органічно поєднати історію села з історією усієї України, навряд чи є обґрунтованими в книзі такого характеру перевантаження її теоретичними положеннями та фактичними даними загального змісту, розлогі описи історичних процесів та подій, які навіть опосередковано не пов'язані із життям села та регіону. Те ж саме можна сказати й про недоцільність детальної характеристики кам'яної доби, мідно-кам'яного і залізного віків, давніх поселень трипільців, скіфів, сарматів і слов'ян у книзі про село, яке було засноване у третій чверті XVIII століття. Не все є безперечним в аргументаціях авторів щодо мовних проблем сьогодення. В окремих місцях книги авторам, на жаль, не вдалося уникнути ідеологічної, політичної і конфесійної упередженості та стереотипів в оцінці певних суспільних явищ.

Проте це аж ніяк не применшує значення книги В.П. Мовчана, І.А. Нерубайського і В.Й. Олійника "Криві Коліна крізь терни і роки". Адже із виходом її у світ *краєзнавча література України* збагатилася добротним, ґрунтовним та об'єктивним дослідженням, яке може стати прикладом того, чого можна досягти об'єднаними зусиллями дослідників-ентузіастів, громадськості і тих небайдужих земляків, які вже не живуть у селі, але надають посильну і всебічну допомогу у виданні книги. Розтиражована накладом більше трьох тисяч примірників, книга ця буде, вочевидь, в кожній сільській сім'ї і передаватиметься наступним поколінням. Соціологічне спостереження читацької реакції на неї свідчить про те, що вона пробуджує великий інтерес й у людей з різних регіонів України. Немає сумніву в тому, що подібні видання, роль яких в *історико-патріотичному вихованні* важко переоцінити, повинні і можуть бути створені про кожне українське село.

Названа книга Володимира Мовчана, Івана Нерубайського і Василя Олійника, як і інші видання подібного характеру, приваблює читача не тільки цікавими історико-краєзнавчими матеріалами та документально-джерельною базою, а ще й тим, що в ній порушується низка *важливих проблем сучасного села,* в тому числі і його соціокультурного розвитку. Аналізуючи реалії окремих сіл, автори таких досліджень змушують нас замислюватися над причинами відчутного регресу на селі, шукати шляхи та дієві засоби всебічного розвитку селянства, яке становить майже третину населення України.

Адже неупереджений аналіз життя сучасного села показує, що наявні проблеми не тільки не розв'язуються, а, навпаки, зростають, гальмуючи його культурний прогрес. Радикальна ломка виробничих відносин, ліквідація колгоспної монополії, диверсифікація форм власності і перехід до економічного плюралізму не створили, всупереч очікуванням, сприятливих умов для сфери культури. Фактичний зрив програм технічного переоснащення сільськогосподарського виробництва, директивне і водночас анархістсько-хаотичне переведення його на ринкові відносини не вплинули позитивно на соціальний переустрій села, на зростання добробуту його людей і збільшення бюджету вільного часу, не стало матеріально-економічною основою піднесення культурного рівня сільських трудівників.

За роки незалежності владою так і не була вироблена реалістична та ефективна *культурна політика,* реалізація якої б забезпечила подолання існуючої дискримінації села у *сфері духовної культури.* Турботи про проблеми села, як і раніше, є лише декларацією про наміри та агітаційним ресурсом під час виборчих кампаній. Села, де справді існує така турбота, залишаються нечисленними острівками в морі байдужості влади і безнадії та апатії селян. Лише *феномен таких сіл, як Криві Коліна, де була втілена в життя оптимальна модель співробітництва державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та усіх ентузіастів у справі культурного прогресу села, вселяє певний оптимізм.* Такі села є своєрідними маяками, наочним прикладом і доказом того, що навіть за об'єктивно

складних умов багато що залежить від суб'єктивного фактору й, передусім, від самих сільських жителів.

Розвиток духовної культури на селі – процес складний і багатогранний. Він виявляється, по-перше, у широкому долученні сільського населення до культурних надбань, збагаченні його духовного світу, а також, по-друге, у його діяльній участі у творенні культурних цінностей, цілеспрямованій причетності до духовного виробництва. Ці напрями проте не ізольовані, а, навпаки, тісно взаємопов'язані у житті односельчан.

В умовах власної державності та утвердження демократичних принципів організації суспільного життя повинно бути реально уможливлене формування такого способу розподілу духовних благ, який би забезпечив прилучення багатомільйонних мас сільського населення до *цінностей культури через систему освіти, засоби масової інформації та через інші канали.* Збагачуючи духовний світ сучасного селянина, процес освоєння культури допомагає йому визначити своє місце в суспільному житті залежно від покликання, ресурсів і здібностей. Активізуючи особу, цей процес формує духовні потреби, вміння застосовувати набуті знання і культуру в конкретних життєвих обставинах для вдосконалення свого способу життя і для участі у вирішенні суспільно значимих завдань. Долучення до надбань національної культури не тільки збагачує духовний світ сільських мешканців, а й позитивно впливає на їх участь у творенні і поширенні цих надбань.

Важливим фактором культурного розвитку села є підвищення освітнього рівня сільського населення. Саме завдяки освіті формуються суб'єкти духовного життя, а національні вартості трансформуються в особисті цінності, збагачуючи внутрішній світ людини. Звичайно, на перший погляд, загальноосвітній рівень сучасного селянства вже майже не відрізняється від освітнього потенціалу міського населення. Проте за благополучними кількісними показниками часто приховується значне відставання села в якісному наповненні загальноосвітньої підготовки, що здебільшого зумовлено слабкою матеріальною базою сільської школи, кадровими проблемами в освітянському корпусі, а також низкою інших причин. Хибна політика, що була спрямована на згортання так званих "неперспективних"сіл, вела до посилення міграційних процесів "село-місто" і закриття шкіл. Нині у багатьох сільських населених пунктах відсутні навіть початкові школи. В окремих сільських школах функціонують малокомплектні класи, в умовах яких навчальний процес здійснюється одним учителем, який проводить заняття з учнями різних класів в одній кімнаті. І все ж, виходячи з об'єктивних умов, слід нині визнати, що існування таких малокомплектних шкіл із зведеними класами, які є елементами соціокультурної інфраструктури багатьох сіл, буде ще певний час реальністю, яку потрібно враховувати при виробленні концептуальних засад розвитку освіти.

Таке становище вимагає рішучого перегляду ставлення до проблем сільських шкіл з боку державної влади та органів місцевого самоврядування. Заходи із "пріоритетного" розвитку сільської школи, що проводяться нині, мають декларативний характер і не дають належних результатів. З метою забезпечення сільських шкіл приміщенням, навчальним обладнанням, книгами, укомплектування їх кваліфікованими кадрами потрібно об'єднати зусилля держави і громадськості, які покликані розглядати шкільні справи як такі, від яких першочергово залежить соціокультурний розвиток села, а нерідко і його існування, тобто майбутнє. Особливе значення має підвищення авторитету і престижу *сільського вчителя,* котрий, як і за умов тоталітарної системи, так і за демократичної трансформації нашого суспільства, був і продовжує залишатися приниженим морально, матеріально, ідеологічно. Ігнорування ролі вчителя може звести нанівець усі зусилля, спрямовані на розвиток духовної культури на селі.

Актуальним соціальним завданням продовжує залишатися підвищення освітнього рівня працюючих категорій сільського населення, які не змогли свого часу завершити навчання. З цією метою слід розвивати різні форми здобуття освіти без відриву від виробництва – школи з вечірнім і заочним відділеннями, їх філіали та навчально-консультаційні пункти, що охоплюють навчанням працівників віддалених сіл. Слушно впроваджувати оптимальні і гнучкі форми організації освітнього процесу для працюючої молоді та дорослих (екстернат, дистанційне навчання та ін.), диференціювати навчальні програми й інші методичні матеріали, вдосконалювати форми і методи морального і матеріального стимулювання осіб, які навчаються без відриву від виробництва.

Зростають вимоги і до професійної підготовки та виробничої кваліфікації трудівників села. Практика показує, що лише працівник із широким професійним кругозором і гли-

боким знанням основ сучасного виробництва у змозі швидко освоювати нові технологічні процеси, творчо впроваджувати у виробництво досягнення науки і техніки. Саме через недостатній професійний рівень кадрів техніка часто виходить із ладу, а відтак не дають належної віддачі зусилля людей і капіталовкладення.

На потребу постійного навчання і перепідготовки працівників сільськогосподарського виробництва вказує й *сучасний світовий досвід.* Так, наприклад, у США кожний рядовий працівник проходить спеціальну підготовку і складає екзамен на право працювати з пестицидами і мінеральними добривами, в той час коли у нас навіть спеціалісти із захисту рослин нерідко такої підготовки не мають. Однак очевидно, що для досягнення високих результатів господарювання неможливо обійтись і без певної комп'ютерної підготовки, яка потрібна для обробки інформації і прийняття оптимальних рішень.

Іншими словами, нині назрілою є потреба у виробленні для села чіткої і комплексної системи підготовки і перепідготовки кадрів масових професій. Відомо, що основною формою підготовки механізаторських кадрів різного профілю продовжують залишатися професійно-технічні училища. Проте значна частина їх випускників не залишається на селі, що спричинено багато в чому психологічними, моральними і соціальними втратами, пов'язаними із концентрацією цих навчальних заходів у містах. Життя переконує, що розміщати професійно-технічні училища, які готують кадри для села, слід у сільській місцевості, не відриваючи молодь від рідних місць і сім'ї. Позитивний вплив на закріплення випускників училищ на селі мало б, крім того, перепрофілювання багатьох таких закладів для підготовки фермерів, орендаторів, а також кадрів для сфери побутового обслуговування.

До того ж до підвищення освітнього і професійно-кваліфікаційного рівнів сільських трудівників не можна підходити лише з погляду виробничих потреб. Навіть там, де освіта поки що нерентабельна економічно, вона, без сумніву, рентабельна соціально. Вже зараз багато сільських працівників відчувають, що від освітнього рівня залежить їхнє духовне зростання, місце і роль у колективі і суспільстві в цілому. І це зрозуміло чому, адже освіченість розширює їх культурні потреби і запити. І тут важливим показником рівня духовності жителів села є їхнє звернення до основних джерел культури, якому сприяють засоби масової інформації, зменшуючи дистанцію одвічного відставання села від міста в можливостях оперативного її одержання. Всебічне проникнення телебачення, радіо і преси у повсякдення сільського населення робить різноманітні цінності духовної культури доступними для нього, створює сприятливі умови для культурного зростання кожного.

Серед цілого комплексу засобів масової інформації, що формують світогляд і культуру трудівників села, лідером є *телебачення,* яке має невичерпні інформаційні можливості і майже магнетичну притягальну силу. З появою такого могутнього джерела інформації і поширення знань, яким є телебачення, село дістало великі можливості для долучення його жителів до багатств культури, які традиційно зосереджені у містах. Це значною мірою компенсувало об'єктивну обмеженість таких можливостей на селі у зв'язку із слабкою матеріальною базою соціокультурної інфраструктури.

Нині телебачення є для сільського населення основним джерелом одержання інформації і його долучення до надбань культури. Так, серед опитаних нами лише 9% жителів села відповіли, що вони дуже рідко дивляться телепередачі або навіть не дивляться зовсім. Особливо популярним є телебачення серед сільської молоді. Звичайно, було б великим спрощенням розцінювати отримані результати тільки як показник прагнення сільського населення до знань і культури. Вже давно дослідники помітили, що з появою телебачення у структурі вільного часу більшості категорій населення відбулися істотні зміни в бік гіпертрофованого захоплення переглядом телепрограм. Передусім це стосується сільського населення, якому телевізійні передачі водночас дали змогу відчути значне відставання якості роботи культурно-освітніх закладів на селі.

Однак надмірне захоплення переглядом телепрограм, що зумовлене ще й самою специфікою телебачення, яке не вимагає від людини будь-яких зусиль і дає в домашніх умовах широку панораму різноманітних вражень, перетворює це важливе джерело інформації і культурного розвитку в свою протилежність – у засіб збіднення духовного світу особи. І справа тут не тільки в тому, що телебачення поглинає надто багато часу, виключаючи тим самим інші заняття та інші джерела соціодуховного збагачення. Ще більшу небезпеку становить формування типу людини з виключно пасивним сприйняттям культури, коли її здібності і задатки не тільки не одер-

жують подальшого розвитку, але, навпаки, поступово атрофуються "за непотрібністю". Телебачення, як застерігають у "Декларації світського гуманізму" видатні вчені з різних країн світу, може стати банальним способом "вбити час" **[3, с. 34–35]**.

І все ж було б некоректно розцінювати захоплення телебаченням тільки з критичних позицій, оскільки це не зовсім точно відображає реальну ситуацію. Той факт, що сільське населення розцінює телебачення поки що не як засіб самоосвіти, а, головним чином, як засіб розваги, все-таки не може перекреслити позитивного ефекту захоплення ним. Адже телепередачі все-таки певною мірою обмежують сферу ще більш пасивного і безцільного дозвілля, відволікаючи індивіда від горілки, гри в доміно, карти та ін., стимулюючи тим самим інтелектуально та емоційно насичену життєдіяльність, виробляючи прагнення пізнавати безмежний світ духовної культури. І хоч спочатку домінуючими потребами у таких телеглядачів є гедоністичні запити, спрямовані на відпочинок і розваги, але у процесі їх реалізації, саме з допомогою телебачення вони почасти задовольняють цілий комплекс інших духовних потреб, котрі мають суто пізнавальний і світоглядний характер. Таким чином, висока охопленість телебаченням усіх категорій сільського населення все ж зменшує нераціональні витрати вільного часу і робить його дозвілля змістовнішим.

Вагомого значення за сучасних соціальних умов набувають *телепередачі суспільно-політичного циклу,* які підключають людей до напруженого життя країни і планети, дають змогу відчувати себе учасником соціумних перетворень, допомагають визначити своє місце у процесі державотворення і національного відродження. Саме передачі такого характеру назвали серед тих, що найбільше подобаються, половина опитаних респондентів. Особливу увагу люди села звертають на новини та інші інформаційні матеріали, а також на трансляції засідань Верховної Ради, які сприяють формуванню політичної свідомості і культури. Ці передачі назвали своїми улюбленими 42% опитаних. Порівняно з іншими віковими групами сільського населення, значно менше цікавиться передачами на політичні теми молодь, котра вимагає від журналістів внесення істотних коректив у зміст і форму таких передач – відмови від мітингово-менторських матеріалів, від захоплення проведенням "круглих столів", які в народі називають "говорячими головами" та ін. Невисоким серед сільського населення є рейтинг економічних телепередач, які подобаються лише 12% опитаних.

Телевізійний екран – найбільш масовий і дієвий канал, за допомогою якого населення найвіддаленіших сіл може знайомитись із кращими творами театру і кіно, шедеврами живопису і музики, іншими культурними цінностями. Серед улюблених передач мистецького циклу найбільшою популярністю у сільських трудівників користуються фільми, телесеріали і телеспектаклі (52%), а також музичні передачі (37%). Такий високий інтерес жителів села до літературно-драматичних та інших культурно-мистецьких передач дає телебаченню широкі можливості для задіяння їх до прекрасного світу мистецтва, формування розвинених естетичних смаків та інтересів.

Звичайно, при телетрансляції фільмів, п'єс чи інших творів мистецтва відбувається втрата певних достоїнств оригіналу. Але значно важливішим є те, що якраз телебачення дає значній частині сільського населення реальну змогу ознайомитися із національними і світовими шедеврами культури і мистецтва, бути в курсі найважливіших екранних, театральних та концертних новин. До того ж телебачення істотно посилює виховний вплив мистецтва шляхом синтезу демонстрації творів образотворчого мистецтва з поетичним словом, музичним супроводом і, головне, кваліфікованим коментарем.

Важливим інформаційним засобом продовжує залишатися *радіо,* що надійно увійшло в життя селянства, сприяючи поширенню серед людей знань і долучаючи їх до надбань духовної культури. Не дивлячись на розвиток інших засобів масової інформації, радіо не втратило свого значення, оскільки воно має низку ознак, що роблять його незамінним і на сучасному етапі. Перш за все – це оперативність інформації, що до певної міри ставить радіо поза конкуренцією, забезпечує йому пріоритет над іншими засобами масової просвіти. Крім того, уможливлюючи прийом за будь-яких умов, радіо є єдиним джерелом масової інформації, що забезпечує слухачу відносну свободу дій при сприйманні програм, часто не вимагаючи для цього спеціального часу.

Велику популярність радіо підтверджує чисельність сільської радіоаудиторії, яка охоплює практично всі категорії сільського населення як регулярних слухачів. Серед популярних радіопередач особливе місце займають про-

грами суспільно-політичної спрямованості, які допомагають українцям осмислювати свої історичний шлях і події сьогодення, побачити взаємозв'язок у потоці різнобічної інформації. Безсумнівним лідером серед матеріалів цього циклу є передачі служби новин, які назвали своїми улюбленими 40% опитаних. До традиційно популярних серед трудівників села належать музичні і літературні програми, які назвали улюбленими відповідно 39% і 10% респондентів.

Водночас переважна більшість сільського населення поки що явно незадоволена якісним рівнем вітчизняних радіопередач. Так, зокрема, не користуються успіхом серед сільського населення радіопередачі про економіку і сільськогосподарське виробництво. Це переконливо вказує на недоречність спроб давати по радіо детальні рекомендації, рецепти та аналізи різних технологічних процесів, які при акустичному сприйманні просто неможливо запам'ятати. Специфіка радіо вимагає лише інформаційно-оглядової подачі матеріалів виробничого характеру, оскільки відповідальними джерелами за більш детальне ознайомлення з ними є преса і спеціальна література.

Життя вимагає раціонального розв'язання проблеми відновлення занедбаної мережі проводового радіомовлення, яке і в умовах міста є ефективним, а у сільській місцевості воно, як показав час, є найбільш дієвим, надійним та оперативним каналом інформації. Проблема ця виникла внаслідок тривалої байдужості органів влади та підприємств зв'язку до проводового радіомовлення, що призвело до демонтажу ліній і фактичної його відсутності в багатьох селах України. Аргументи про вигідність і переваги ефірного радіомовлення, яке мало б замінити проводові мережі, не витримують жодної критики і є лише замаскованою спробою псевдорозв'язання серйозної проблеми. Дослідження громадської думки показують, що абсолютна більшість людей села хоче мати вдома радіоточки, які гарантують надійний та якісний прийом інформації. Вочевидь не випадково ця проблема в останній час стала предметом спеціального розгляду як органами місцевого самоврядування, так і Верховною Радою України та урядом.

Не можна уявити собі життя сучасного села і без такого ефективного засобу масової інформації, як *преса.* Інформуючи людей про події у районі чи області, в Україні чи інших державах, а також знайомлячи своїх читачів з новинами економічного, суспільно-політичного і культурного життя, преса збагачує духовний світ людини, формує її світогляд і переконання. Вона має значні переваги порівняно з іншими засобами масової інформації, оскільки специфіка читання, даючи змогу зупинитись у тому чи іншому місці, продумати прочитане, повернутися до нього ще раз, сприяє кращому аналізу фактів, подій, явищ. Якщо ж врахувати ту обставину, що газетами і журналами можна користуватись у найбільш зручний час, а також на власний розсуд вибирати для читання матеріал, то сума переваг стає ще більш очевидною.

Ще порівняно недавно більшість сільських жителів були передплатниками преси, причому значна частина серед них отримали декілька газет і журналів. Діапазон читацьких інтересів селянства залежить від його освітнього і загальнокультурного рівнів, виробничої кваліфікації, громадської активності. Найбільшою увагою у сільських читачів користуються матеріали про героїчне минуле українського народу, його культуру, релігію, традиції і побут, про демократичні перетворення в усіх сферах суспільного життя. Загальновизнаними серед них є рубрики сатири і гумору, а також спортивні матеріали. Досить високий індекс інтересу наявний до життя району та області, до місцевої інформації.

Органічно увійшла в духовне життя селянства *книга,* яка, незважаючи на поширення засобів масової інформації, продовжує бути надзвичайно важливим джерелом знань і засобом самоосвіти. Серед опитаних нами сільських жителів книги читають більш-менш регулярно 70%. Коло читацьких інтересів сучасного селянина досить широке. Проте найбільшою популярністю серед них користується художня література, знання якої є неодмінною умовою піднесення культурного рівня населення.

Про різнобічні інтереси сільської читацької аудиторії свідчить те, що серед улюблених авторів учасники анкетування назвали півтори сотні письменників різних епох і народів. Найпопулярнішими з них є Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, О. Кобилянська, Б. Лепкий, О. Гончар, Остап Вишня, М. Рильський, Д. Павличко, а також інші представники української літератури, творчість яких дістала загальне визнання. Все частіше у читацьких формулярах жителів села, поряд із художньою літературою, можна побачити і книги, присвячені суспільно-політичній та економічній тематиці, мистецтву.

Проте все ще значна частина сільського населення книги читає досить рідко, або й узагалі перебуває поза сферою книжкової культури. Інтереси багатьох обмежуються здебільшого читанням сентиментально-розважальної та детективної літератури. Можливості трудівників села у повноцінному задоволенні своїх читацьких потреб об'єктивно обмежені наявним – небагатим та застарілим – *книжковим фондом сільських бібліотек,* комплектування яких відбувалося ще в умовах тотального ідеологічного контролю. У результаті цього в багатьох сільських бібліотеках практично відсутні книги з питань україністики і релігії, художні твори літераторів-дисидентів. Такий стан вимагає рішучих заходів щодо поліпшення усієї системи комплектування книжкових фондів сільських бібліотек, причому як стосовно їх кількості, так і художньої та поліграфічної якості. Зміцнення потребує їх матеріальна база, яка є вкрай слабкою. Часто вони розташовані у тісних, непристосованих приміщеннях, а у багатьох селах бібліотек узагалі немає. Потребує також підтримки матеріальне становище сільських бібліотекарів, котрі переважно є справжніми ентузіастами культурних змін.

Важливу роль у культурному житті села тривалий час відігравало *кіно,* яке було найбільш масовим і доступним видом мистецтва, важливим джерелом знань і культури. Саме кіно стало для більшості сільського населення основним засобом ознайомлення з творами багатьох мистецьких жанрів і формування естетичних смаків. Проведені нами дослідження показали, що особливо висока відвідуваність кіно була у сільської молоді та чоловіків. Нижча, ніж у чоловіків, його відвідуваність жінками пояснюється зазвичай не нижчим інтересом до кіномистецтва, а об'єктивними обставинами – передовсім їх більшою зайнятістю.

Високою популярністю серед сільської кіноаудиторії користувалися фільми на історичні та моральні теми. Великий успіх серед чоловіків мали також пригодницькі фільми, а серед жінок – мелодрами. Мало на селі прихильників психологічного, "елітарного" кіно, шанувальниками якого є лише незначна частина населення. Поряд із справжніми шедеврами кіномистецтва, великим успіхом користуються примітивні, але з гострим сюжетом і сентиментальні, фільми, що кваліфікуються працівниками кіномережі як "прохідні" або "касові". Ефективними засобами, що сприяли виробленню у сільських кіноглядачів уміння не тільки розуміти основні ідеї фільму, а й розібратися в арсеналі художніх засобів, за допомогою яких ці ідеї виражені, була діяльність кінолекторіїв, організація тематичних фестивалів кінофільмів, проведення кіноконференцій, а також інші форми роботи, народжені практикою (скажімо, робота клубів любителів кіно).

Наведена інформація, на жаль, характеризує вчорашній день, оскільки нині сільської кіномережі фактично не існує. Звичайно, така ситуація виникла внаслідок цілої низки об'єктивних обставин, серед яких першочергово слід назвати наявність супутникового та кабельного телебачення та комп'ютерних інформаційних мереж, які створили для кіно серйозну конкуренцію, а в умовах зміни системи кінопрокату привели її до занепаду. Наслідки цього виявилися дуже негативними. Адже в умовах села кіно було чимось більшим, ніж простим переглядом фільму. Часто після перегляду виникало організоване або й стихійне обговорення побаченого, чого, звісно, не могло бути в містах. Все це сприяло виробленню у сільських глядачів творчого ставлення до творів кіномистецтва і спричиняло формування в них розвинених естетичних смаків. Не можна скидати з рахунку і суб'єктивний фактор, оскільки саме через байдужість влади і чиновників від культури відбувся занепад українського кіно у цілому і його ролі в культурному житті села зокрема.

Відповідальні функції покликані виконувати *сільські клубні заклади,* значна мережа яких має сприяти поглибленню і розширенню міжособистісного спілкування, збагаченню культури дозвілля. Значення клубних закладів у долученні сільських трудівників до багатств духовної культури, а також до процесу їх творення, зумовлене тим, що село не має такої розгалуженої системи спеціалізованих закладів культури, як місто. Саме клуби і будинки культури виконують на селі функції театру і філармонії, лекторію і кінотеатру, картинної галереї і музею, танцювального і спортивного залів. Будучи місцем проведення відпочинку, клубні заклади у сільській місцевості є водночас і місцем розвитку народних талантів, центром усієї культурно-освітньої роботи. Однак лише незначна частина сільських клубів і будинків культури органічно поєднують у своїй роботі розважальну і просвітницьку функції. Як указують соціологічні дослідження, не власне клубні заходи (лекції, тематичні вечори, концерти, заняття гуртків і таке інше) приваблюють селян у клуб. Оскільки діяльність

клубів часто зводиться до організацій танців та дискотек, то клуб цікавить тих громадян, чиї інтереси не виходять за межі розважальних заходів.

Особливе значення для реалізації культурних потреб сільського населення і подолання пасивних форм освоєння духовної культури та вияву творчої ініціативи жителів села має розвиток *художньої самодіяльності.* Беручи участь у різноманітних формах самодіяльної творчості у сфері культури, люди не тільки збагачують свій духовний світ, а й реалізують приховані здібності, непересічний творчий потенціал. Характерно, що поряд із виконавським мистецтвом, яке є основною формою участі сільських трудівників у художній самодіяльності, відбувається розвиток і тих її форм, де вони задіюються до вищого рівня духовного виробництва – *самостійного творення культурних цінностей.* І хоч за чисельністю учасників ці форми ще значно поступаються перед виконавством, їх роль у підвищенні творчої активності жителів села постійно зростає.

Переростання індивідуального любительства в духовну творчість зумовило і певне організаційне оформлення народної ініціативи в культурному будівництві. Нині існує велика кількість гуртків, об'єднань, хорів, ансамблів, а також інших художніх колективів, у яких реалізують свої культурні запити мільйони сільських жителів. Багато колективів сільської художньої самодіяльності, котрі досягли високих успіхів і нагромадили якісний репертуар, отримали почесне звання "народних". Виконавська майстерність їх нерідко перебуває на рівні професійних мистецьких колективів. Такою є, наприклад, відома на всю Україну самодіяльна народна капела бандуристів села Струсів Теребовлянського району Тернопільської області, яка не раз займала призові місця на оглядах, конкурсах, фестивалях. Досягаючи такого рівня, самодіяльне мистецтво стає невичерпним джерелом народних талантів, які є резервом професійного мистецтва. Водночас у багатьох селах художня самодіяльність існує лише формально, що позбавляє багатьох людей можливості реалізувати свої духовні запити, розвивати здібності.

За умов відсутності гуртків та інших організованих форм художньої самодіяльності потреба в духовному виробництві реалізується частіше всього на індивідуальному чи сімейному рівнях, у різноманітних аматорських захопленнях, хобі. Нерідко зустрічається скептичне ставлення до подібних занять, які нібито не можна розглядати як вияв творчої активності у сфері духовної культури. Таке спрощене розуміння духовної творчості, що ґрунтується на визнанні значення тільки її колективних та організованих форм, не має нічого спільного з реальністю, оскільки воно ігнорує самоцінність будь-яких виявів психодуховного розвитку особи.

Справа в тому, що головним є не форма реалізації духовних потреб та інтересів, а процес переходу від типу особистості, яка переважно споживає культурні цінності, до *людини – творця культури, безпосереднього учасника духовного виробництва.* Ставлення до людини лише як до об'єкта "культурного обслуговування", а не суб'єкта культуротворення було стратегічною помилкою в культурній політиці минулого. Лише курс на долучення людей до духовних цінностей, а також розвиток їхньої творчої активності у повсякденному житті піде на користь як особі, так і суспільству. Різноманітні форми громадських засад у культурному будівництві на селі і зростання соціальної активності селянства у сфері духовної культури сприяють усебічному розвитку кожного і подоланню одвічної відчуженості від духовних надбань людства.

Існуюча суперечність між зростаючим освітнім рівнем сільського населення, його духовними потребами, з одного боку, та слабкою матеріальною базою сільських закладів культури, низьким рівнем їх роботи – з другого, породжує незадоволення значної частини людей села його повсякденним культурним життям. Відсутність об'єктивних можливостей для реалізації суб'єктивного бажання сільських трудівників підвищувати свій загальнокультурний рівень є однією з важливих причин міграції жителів села в місто.

Розв'язання цієї реальної суперечності передбачає вироблення і втілення у життя *комплексної програми розвитку культури на селі,* яка б передбачала перш за все істотне зміцнення матеріальної бази усієї духовної сфери. Поряд із державним фінансуванням культури, яке виконувало б роль своєрідного "мінімуму" і гаранту задоволення основних культурних потреб сільського населення, відчутним джерелом матеріального забезпечення культури могли б стати відрахування різних суб'єктів господарської діяльності. Для заохочення такого благодійництва важливе значення може мати і відповідна податкова політика. Невідкладними є також заходи щодо підвищення статусу сільських культпрацівників, поліпшенню їх якісного складу. Заслуговують на

підтримку пропозиції із формування громадсько-державної системи організації та управління культурним життям на селі.

Тільки за умов радикальної зміни ставлення до культури українське село зможе зберегти і відродити морально-етичні цінності, національні традиції, увібрати у себе новітні досягнення культури. Без створення матеріальних та організаційних умов для вільного доступу кожної людини до всіх надбань національної духовної культури, забезпечення права на вільний вибір форм культурної діяльності неможливо здійснити перехід до сучасного цивілізованого суспільства.

1. *Гасай Є.* Пам'ять Токів та їх околиць. – Тернопіль: Видавець Чабаненко Ю.А., 2009. – 410 с.

2. *Герман О.* Від хати до хати. Історико-культурний нарис про село Чернихів. – Тернопіль: Воля, 2009. – 424 с.

3. Гуманистическое международное движение: основные документы. – Иерусалим, 1992. – 157 с.

4. *Карпик Я.* Моя Кобзарівка. – Тернопіль: Лілея, 2006. – 648 с.

5. *Мацелюх Р., Побер Б., Ханас В.* Великі Бірки – з глибини віків до наших днів. Історико-краєзнавчий нарис. – Тернопіль: Лілея, 2005. – 220 с.

6. *Мизак Н.С.* Село на нашій Україні: до 600-річчя першої писемної згадки про с. Стрілківці. – Чернівці: Букрек, 2009. – 448 с.

7. *Мовчан В.П., Нерубайський І.А., Олійник В.Й.* Криві Коліна крізь терни і роки. Історико-краєзнавча, художньо-публіцистична оповідь. – К.: КВІЦ, 2010.– 712 с.

8. *Новосад Є.* Вербовець. Історико-мемуарний нарис XX ст. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 240 с.

9. *Новосядлий Б.Т.,* Буцнів. Екскурс у минуле на хвилях любові. Історико-краєзнавчий нарис. – Тернопіль: Джура, 2006. – 296 с.

10. *Турчин-Оберишин Е., Дацків Я., Сулима О.* Городниця – село в Медоборах. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 368 с.

АНОТАЦІЯ

Ніконенко Василь Миколайович.

Проблеми соціокультурного розвитку сучасного українського села.

У статті аналізується сфера духовної культури сучасного села в умовах демократичної трансформації українського суспільства. Особлива увага звертається на місце і роль освіти, телебачення, радіо, преси, кіно, бібліотек та інших культурно-освітніх закладів у реалізації культурних потреб та інтересів сільського населення. Розглядається феномен села Криві Коліна, в якому функціонує оптимальна модель співробітництва органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості у створенні повноцінної соціокультурної інфраструктури. На основі конкретно-соціологічного дослідження даються практичні рекомендації з удосконалення форм і методів задіяння сільських жителів до надбань духовної культури та до процесу їх збагачення і творення.

АННОТАЦИЯ

Никоненко Василий Николаевич.

Проблемы социокультурного развития современного украинского села.

В статье анализируется сфера духовной культуры современного села в условиях демократической трансформации украинского общества. Особое внимание обращается на место и роль образования, радио, прессы, кино, библиотек и других культурно-просветительных учреждений в реализации культурных потребностей и интересов сельского населения. Рассматривается феномен села Кривые Колени, в котором функционирует оптимальная модель сотрудничества органов государственной власти, местного самоуправления и общественности в создании полноценной социокультурной инфраструктуры. На основе конкретно-социологического исследования даются практические рекомендации по совершенствованию форм и методов приобщения сельских жителей к богатствам духовной культуры и к процессу их обогащения и создания.

ANNOTATION

Nikonenko Vasyl'.

The Problems of Socio-Cultural Development of Ukrainian Village.

In the article the sphere of spiritual culture of modern village in the conditions of democratic transformation of Ukrainian society is analyzed. Peculiar attention is paid to the place and role of education, mass media, libraries and other cultural-educational establishments in the realization of cultural demands and interests of country folk. The phenomenon of the village of Kryvi Kolina where the optimal model of cooperation of state administration bodies, local administration and publicity on creation of full socio-cultural infrastructure is considered. On the basis of actual-sociological analysis the practical recommendations on improvement of the forms and methods of attracting the country folk to the achievements of spiritual culture and to the process of their creation and enrichment are given.

Надійшла до редакції 5.10.2010.